İBN-İ TUFEYL'İN *HAYY BİN YAKZÂN* ADLI ESERİNİN ÇEVİRİLERİ VE BATI ÜZERİNE ETKİLERİ

THE TRANSLATIONS OF IBN TUFEYL'S *HAYY BIN YAKZÂN* AND ITS INFLUENCE ON THE WEST

Recep HATİPOĞLU[1]

ÖZET

Doğu ve Batı tarih boyunca etkileşim içinde olmuş, Ortaçağ'da daha çok Doğu'nun Batı üzerinde etkisi hissedilirken, Aydınlanma sonrası Batı'nın Doğu üzerinde daha çok etkili olduğu görülmüştür. Beytü'l-Hikme ve Toledo Çevirmenler Okulu ile Sicilya'da çevirilerin yoğun olarak yapıldığı 9-13. yüzyıllar arasında İslâm dünyası ve Doğu'nun zengin bilgi birikimi Batıya aktarılmıştır. Endülüs felsefe geleneğinin İbn Bâcce'den sonra en önemli temsilcisi olan İbn Tufeyl'in günümüze ulaşan ve *Esrârü'l-hikmeti'l-meşrikıyye* adıyla da bilinen *Hayy bin Yakzân* adlı eserin, Yeniçağ Batı dünyasındaki etkisi Ortaçağ İslâm dünyasındakinden daha fazla olmuştur. *Hayy bin Yakzân* Batı üzerinde etkili olmuş en önemli eserlerden biridir. Eserin Batı üzerindeki etkisi, İspanyol yazar Gracian Baltasar'ın *el-Criticon* (Saragossa, 1651) adlı eseri ile başlatılmaktadır. Eser birçok dile çevrilmiş, özellikle Daniel Defoe'nin *Robinson Crusoe* adlı eserine ilham kaynağı olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Batı, çeviriler aracılığıyla *Hayy bin Yakzân* ile tanışmış, Daniel Defoe dışında, Thomas More, Francis Bacon, Pico della Mirandola, Baruch Spinoza, Gottfried Leibniz, Christiaan Huyghens, John Locke, Robert Boyle gibi yazarlar için katalizör olarak işlev gördüğü dile getirilmiştir. Bu çalışmada, İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân* adlı eserinin çevirileri üzerinde durulacak ve Batı üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çeviribilim, Çeviri, *Hayy bin Yakzân*, Batı Edebiyatı, Batı Felsefesi

ABSTRACT

The East and the West have been in interaction with each other throughout history. In the Middle Ages, the East influenced the West, but after the Enlightenment, it was seen that the West influenced the East. The rich knowledge of the East and the Islamic World was transferred to the West through translations done at the Beyt-al Hikma, Toledo School of Translators and Sicily between the 9th and 13th centuries. Ibn Tufayl is the most important representative of the Islamic philosophy in Andalucia after Avempace (Ibn Bacce) and Ibn Tufayl's most important book, *Hayy bin Yakzân*, which is also known as *Esrârü'l-hikmeti'l-meşrikıyye* had more influence on the Western World in the modern ages than in the Middle ages. Hayy bin Yakzân has been one of the most important books having great influence on the West. The influence of the book on the West began with Spanish writer Gracian Baltasar's *el-Criticon* (Saragossa, 1651). The book has been translated into many languages and it was mentioned by several researchers that it provided the inspiration for Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*. The

[1] Öğr. Gör. Dr. Uludağ Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, rhatipoglu@uludag.edu.tr
ORCID. 0000-0002-7229-180X

West became acquainted with *Hayy bin Yakzân* through translations, and it was mentioned that the book became a catalyzator for the writers such as Thomas More, Francis Bacon, Pico della Mirandola, Baruch Spinoza, Gottfried Leibniz, Christiaan Huyghens, John Locke, Robert Boyle apart from Daniel Defoe. The aim of this study is to examine the translations of *Hayy bin Yakzân* and its influence on the West.

Keywords: Translation Studies, Translation, *Hayy bin Yakzân*, Western Literature, Western Philosophy

1.GİRİŞ

Kültür ve medeniyetlerin çeşitli yollarla etkileşim kurarak geliştiği düşüncesi genel olarak kabul edilmektedir. İslam düşüncesinin Arap kültürü üzerine inşa edilmekle beraber Fars, Yunan, Türk, Hint, Afrika kültürlerinin önemli katkısıyla bir medeniyete dönüştüğü konusunda kimsenin bir itirazı bulunmamaktadır. Aynı şekilde Avrupa kültürü de Avrupa milletlerinin öz değerlerine dayanmakla beraber harici kültürlerden de etkilenmiştir. Özellikle bilim ve felsefe konusunda Avrupa milletlerinin Orta Çağ karanlığından çıkarak bir medeniyet inşa etmelerinde İslam medeniyetinden alınan mirasın etkisi büyüktür. Fakat bu mirasın Avrupalılarca genellikle dile getirilmediği, böyle bir hakikatin istisnaî durumlar hariç genelde inkâr edildiği görülmektedir. Bu hakkaniyetsiz tutumda Avrupalı düşünürlerin bilgi eksikliği etkili olabildiği gibi Beyaz ırkın üstünlüğüne olan çarpık inançları ve sömürgeci politikalarına alan açma hevesleri de etkili olmuştur (Samar Attar, 2021:1). Ortaçağ'da daha çok Doğu'nun Batı üzerinde etkisi hissedilirken, Aydınlanma sonrası Batı'nın Doğu üzerinde daha çok etkili olduğu görülmüştür. Beytü'l-Hikme ve Toledo Çevirmenler Okulu ile Sicilya'da çevirilerin yoğun olarak yapıldığı 9-13. yüzyıllar arasında İslâm dünyası ve Doğu'nun zengin bilgi birikimi Batıya aktarılmıştır.

Endülüs felsefe geleneğinin İbn Bâcce'den sonra en önemli temsilcisi olan İbn Tufeyl'in günümüze ulaşan ve *Esrârü'l-hikmeti'l-meşrikıyye* adıyla da bilinen *Hayy bin Yakzân* adlı eserin, Yeniçağ Batı dünyasındaki etkisi Ortaçağ İslâm dünyasındakinden daha fazla olmuştur. Eserin Batı üzerindeki etkisi, İspanyol yazar Gracian Baltasar'ın *el-Criticon* (Saragossa, 1651) adlı eseri ile başlatılmaktadır. Eser birçok dile çevrilmiş, özellikle Daniel Defoe'nin *Robinson Crusoe* adlı eserine ilham kaynağı olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Batı, çeviriler aracılığıyla *Hayy bin Yakzân* ile tanışmış, Daniel Defoe dışında, Thomas More, Francis Bacon, Pico della Mirandola, Baruch Spinoza, Gottfried Leibniz, Christiaan Huyghens, John Locke, Robert Boyle gibi yazarlar için katalizör olarak işlev gördüğü dile getirilmiştir.

2. İBN TUFEYL VE FELSEFESİ

Kutluer (1999: 418-425), İbn Tufeyl'in, Gırnata'nın (Granada) yaklaşık 50 km. kuzeydoğusundaki Vâdîâş (Guadix) kasabasında dünyaya geldiğini, ancak doğum tarihinin kesin olarak bilinmemekle birlikte VI. (XII.) yüzyılın ilk on yılı içinde doğduğunun söylenebileceğini ve bu konuda, Léon Gauthier'nin, 499 (1105) dolaylarında dünyaya gelmiş olabileceğini ileri sürdüğünü ifade eder. Latin dünyasında Ebû Bekir künyesinden dolayı Albubacer şeklinde tanınır. Gençlik ve tahsil dönemiyle ilgili olarak kaynaklarda bilgi yoktur. O devir Endülüs'ünün iki önemli ilim merkezi olan İşbîliye (Sevilla) ve Kurtuba (Córdoba) şehirlerinden birinde veya her ikisinde öğrenim görmüş olabileceği kaynaklarda yer almaktadır.

Resim 1. İbn Tufeyl(Wikipedia)

İbn Tufeyl'in kendisinden önceki İslâm felsefesi geleneği hakkındaki değerlendirmeleri, onun bu gelenekteki konumunu ve dolayısıyla felsefe anlayışını ortaya koymaktadır. "Meşrikī hikmet"in sırlarını açıklamak üzere kaleme aldığı eser, İbn Sînâ ve Gazzâlî'nin yazdıklarını karşılaştırmak ve bunlara İbn Bâcce'den eklemeler yapmak suretiyle ortaya çıkmıştır. Eldeki yegâne felsefî eseri olan *Ḥayy b. Yaḳẓân*'dan anlaşıldığı kadarıyla İbn Tufeyl'in felsefe tasavvuru meşrikī hikmet kavramı etrafında şekillenmiştir. İlk önce İbn Sînâ tarafından kullanılan bu tabir filozofun fikrî serüveninin bir aşamasında kendi felsefesine, dolayısıyla bağlı bulunduğu felsefe geleneğine verdiği isimden ibarettir. Kendisi de *Ḥayy b. Yaḳẓân* adlı eserindeki asıl hedefinin, İbn Sînâ'nın sözünü ettiği meşrikī hikmetin sırlarını açıklamak olduğunu ifade eder. İbn Tufeyl'in meşrikī hikmet tabirinden İbn Sînâ'nın kastettiğinden farklı bir felsefe anlayışı çıkardığı göz önüne alınırsa, bu konuda onu İbn Sînâ'nın basit bir takipçisi olarak değerlendirmemek gerekir (Kutluer, 1999). İbn Tufeyl felsefî gerçeği önce teorik araştırma yöntemiyle kavramış, daha sonra müşahede yoluyla belli bir manevî tecrübeye ulaşmıştır. Onun *Ḥayy b. Yaḳẓân*'da yapmak istediği şey, bu sırların peşine düşen okuyucusuna birtakım nazarî bilgiler verip bunlara taklitçi bir tarzda inanmasını istemek değildir. Filozof, okuyucusunu kendi yaşadığı tecrübeler alanına çekmek ve böylece taklitten tahkike ulaştırmak istemektedir. İbn Sînâ'nın *Ḥayy b. Yaḳẓân* ve *Selâmân ve Ebsâl* adlı kıssalarının, amacına en uygun ifade tarzına sahip olduğu inancıyla kendi eserini onlara dayandırmak istemiştir.

3. HAYYY BIN YAKZAN VE KONUSU

Bütün ömrünü kimsesiz bir adada geçiren Hayy, bir ceylan tarafından beslenip büyütülmüştür ve hiçbir toplumsal bağı olmayan bir münzevidir. Elli yıl içinde evreni gözlem ve deneylerle, kıyaslamalar ve akıl yürütmelerle çözer, varoluş nedenlerini, anlamlarını, Tanrı ile olan bağıntılarını kavrar. Diğer bir adadan gelen ve vahye dayalı inancı, dini simgeleyen Absal'la karşılaşması, kendisinin tek başına ulaştığı yaratıcı olgusu ile Absal'ın inancının örtüşmesi ve bunun üzerine ikisinin birlikte Absal'ın adasına giderek yüce gerçeklikleri anlatmaya

çalışmaları anlatılır. Eserin konusunu teşkil eden olaylar birbirine yakın iki adada geçmektedir. Adalardan birinde tabiatla baş başa yaşayan Hayy b. Yakzan, diğerinde ise kendilerine has din, dil, örf ve adetleri olan bir toplum ve bu toplumda temayüz etmiş Selaman ve Asal (Ebsal) adlı iki kişi bulunmaktadır. Selaman, halkı idare etmek üzere kendisini halk dinine uyduran ve aklını pratik işlerde kullanan bir kişiyi, Absal ise tefekküre ve mistik Hayyata eğilimi olan bir şahsı temsil etmektedir. Öbür adada yalnız başına yaşayan Hayy'in doğumu konusunda iki nazariye mevcuttur. Birincisine göre Hayy sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlığın dengeli biçimde oluştuğu bir ortamda mayalanmış ve organik özellikler kazanmış çamurun ruhla birleşip canlılık kazanmasıyla meydana gelmiştir. İkinci nazariyeye göre ise Hayy, yakınlardaki diğer bir adada hükümdarın kız kardeşinin Yakzan adında biriyle yaptığı gizli evlilikten dünyaya gelmiştir. Annesi tarafından bir sandık içinde denize bırakılan çocuk dalgaların sürüklenmesiyle bulunduğu adaya ulaşır. Eserinde bu iki nazariyeden hangisini benimsediğini açıkça belirtmeyen İbn Tufeyl'e göre Hayy'in maddi ve manevi gelişmesi şöyle olmuştur: Açlık hisseden ve bu yüzden ağlayan Hayy'in yardımına ilk koşan varlık yavrusunu kaybetmiş bir ceylandır. Ceylan bir süre onu emzirir ve gelişmesini sağlar. Hayy önce çevresindeki varlıklar ve olaylarla ilgili birtakım fiziki kavramlara ulaşır; daha sonra maddeyi suretten ayırt etmeye başlar ve bunun sonucu olarak cismani âlemden ruhani âleme yükselir. Varlıklar ve olaylar arasındaki münasebetlerin incelenmesi onu her hadisin bir muhdisi olduğunu, yani her şeyin yegâne esası ve sebebi olan bir yaratıcının zorunlu varlığını keşfetmeye, O'nun birliğini kavramaya ve nihayet O'nun her şeyde aşikâr olduğunu sezmeye sevk eder. Bu noktada Hayy, natüralist bakış açısıyla sınırlı bir tefekkür seviyesinin hudutlarını aşmış ve mistik bir ruh yapısına ulaşmıştır. Bundan sonra Hayy, mutlak varlığın idrakine erişmiş biri olarak duyular dünyasını ve onun bir parçası olan kendi bedenini küçümsemek suretiyle mutlak varlıkta yok olmanın yollarını araştırır. Neticede O'nun varlığına ulaşmak için hissettiği kuvvetli arzuyu mistik bir tecrübe ile gerçekleştirir; nefsini arz ve semanın üzerinde derece derece yükselterek Allah'a ulaşır. Bu mertebe akılların idrakten, hayal gücünün tahayyülden, ifade kabiliyetinin tasvirden aciz olduğu "fenâ'' halidir. Hayy bu durumda iken münzevi bir hayat yaşamak arzusu ile adaya Asal gelir ve Hayy ile karşılaşır. Bir süre sonra anlaşma imkânı bulunca Asal kendi dilini ve dininin esaslarını Hayy'a öğretir; Hayy'dan de bu mertebeye nasıl ulaştığını öğrenir.

Asal, Hayy'ın sırf kendi aklıyla ulaştığı gerçeklerle kendi dininin gerçeklerinin tam bir uyum içinde olduğunu görür. Asal'dan öğrendiği dinin esasları ile kendi aklıyla ulaştığı mertebede müşahede ettikleri arasındaki uyumu gören Hayy da bu esasların ilahi olduğuna şahadet ederek iman eder ve dinin öngördüğü mükellefiyetleri yerine getirmeye başlar. Daha sonra bu gerçekleri anlatmak üzere Asal'ın doğup büyüdüğü adaya giderler. Ancak düşüncelerini halka anlatmakta başarılı olamazlar ve halkın, mevcut dinin sınırları içinde kalmasının onlar için daha uygun olacağı kanaatine varırlar. Daha sonra da ölünceye kadar ibadet etmek üzere Hayy'ın yetiştiği adaya dönerler. *Hayy b. Yakzan,* insanın tabiatta olan pratik münasebetlerinden başlayarak kâinattaki olay ve olguları gözlemekle ulaştığı akli sonuçların onu nasıl bir nizam ve gaye fikrine götürdüğünü, buradan mutlak, zorunlu ve tek Tanrı fikrine nasıl yükselebileceğini, nihayet insanın Tanrı ile nasıl mistik bir münasebete girebileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Esas itibariyle eserde, müellifin insan-kâinat-Tanrı münasebetleri konusundaki felsefi fikirleri işlenmektedir. Şartlanmalardan uzak selim insan aklının neyi bilebileceği, bu bilgilerin vahyedilmiş dinle nasıl uyum içinde olduğu eserde yer alan temel bir fikirdir. İbn Tufeyl, bir taraftan insanın tabii ihtiyaçlarını yine tabiatla uyum içinde kalarak karşılama gücünde olduğu mesajını verirken, diğer taraftan kâinattaki olguların gözleminden hareketle saf aklın tek Tanrı fikrine ulaşabileceğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan *Hayy b.*

Yakzan genelde insan-tabiat, deney-akıl, din-felsefe, akıl-mistik sezgi ve nihayet mistik sezgi-din arasındaki ilişkileri ortaya koyan bir eserdir. Eserdeki tiplemelerde müellifin İbn Sina'nın sembolik hikayelerindeki kahramanlardan esinlendiği söylenebilirse de Hayy, Asal ve Selaman, İbn Sina'nın onlara yüklemiş olduğu sembolik anlamlara sahip değildir. İbn Tufeyl'in eserinde kahramanlar birer insan tipini temsil ederken İbn Sina'nın eserlerinde birer soyut kavramın sembolüdürler. Ayrıca iki eserin kurguları arasında da alaka yoktur.

4. *HAYYY B. YAKZÂN* VE *ROBİNSON CRUZOE* ARASINDAKİ TEMEL FAKLILIKLAR

- Hayy b. Yakzan'a göre insan, doğal bir ortamda, dil, toplum, tarih ve gelenekten "soyut" ve "bağımsız" olarak hayatta kalabilme yeteneğine sahiptir. Bu bağlamda bilimin deneysel yöntemini desteklemekte ve insan aklının gücünü vurgulamaktadır. Hayy'ın, doğal nesnelerin çeşitliliğini türlere göre şematikleştirmesi, bunların özelliklerini öğrenmesi ve ölüm olgusunun farkına varması gibi çıkarımlar onun tümdengelim yöntemini titizlikle kullandığını göstermektedir.

- Daniel Defoe ise kaleme aldığı eseriyle aklını kullanan doğal insan ile toplumda yetişmiş insanın aynı ahlaki ve entelektüel koşulları başarabileceğinin sağlamasını yapmak istemiştir. Bunu yaparken doğal insanın vahşi bir insan olup olmadığını, ne kadar özgür kalabildiğini, yardıma muhtaç olup olmadığını somutlaştırdıktan sonra toplumdan izole edilen insanın antropolojik kaygılarını ortaya koymak istediğini görmekteyiz.

- Yine Robinson'un bireyin bütün davranışlarını titiz bir içgözlem ile tartması, yaşamında iyiyi ve kötüyü kendi sağduyusu ile ayırt etmesi, yalnız dış dünyayla kendisi arasındaki ilişkinin değil, iç benliğinde süren dinsel gelişmenin de iyi kötü yanlarını ölçmesi onun genel anlamda Protestan, özel olarak Puritanist dünya görüşünün temel ilkelerini takip ettiğini göstermektedir.

- Hayy b. Yakzan "cennetten sonraki dünya hayatını" yaşamaya çalışırken, keşif ve icattan ziyade elde ettiği bilgileri anlamlandırmaya çalışmıştır. Robinson ise yaşadığı dünyayı ortadan kaldırıp kurulacak olan yeni dünyanın yani "Cennetin Krallığının" ilk adımlarını atarak kendi toplumuna bunu öğretmeyi amaçlamıştır. Söz gelişi Daniel Defoe, Robinson'un şahsında aslında İngilizlerin yapmak istediği coğrafi keşifler, sömürgecilik ve kölelik ile kendi ırkının zihin yapısını ön plana çıkarmıştır.

- Dini öğretmede Hayy b. Yakzan ile Robinson Crusoe arasındaki temel fark; Hayy'ın Nübüvvet inancına bağlı olarak kendi türünden ama dışarıdan yani Allah'tan gelen bilge kişiye inanması olurken, Robinson'un ise Kristolojiye bağlı olarak bir insan kisvesiyle Tanrı'nın içeriden gelip, kendi bünyesinden ve kendi bedeninden Kilisesini yani Hıristiyan toplumunu inşa etmesidir.

- Her iki eser de ampirik bilim yöntemini desteklemiş ve insan aklının gücünü vurgulamıştır. Buna bağlı olarak her iki insan da nedensellik, gözlem ve deneyimle, doğal olan şeylerin bilgisine ulaşabilmiş ve oradan doğaüstü ve ilahi meselelere doğru ilerlemişlerdir. Son olarak hem Hayy hem de Robinson geleneksel doktrinlerini doğrulamış ve pratik açıdan sosyo-ahlaki değerlerini sorgulayarak, din ve pedagojik eğitim kavramlarında yenilikler önerip farklı inançlara bağlı kişiler arasında farklı

seviyelerde dini hoşgörü, şiddetsizlik ve barış içinde bir arada yaşama tecrübelerini kurgulayıp savunmuşlardır.

5. HAYYY BIN YAKZANIN BATI ÜZERİNDE ETKİSİ

Hayy b. Yakzân'ın Yeniçağ Batı dünyasındaki etkileri Ortaçağ İslam dünyasındakinden daha fazla olmuştur. İslam kültür muhitinde İbnü'n-Nefis'in *er-Risaletü'l-kamiliyye fi's-sireti'n – nebeviyye* adlı eseri geniş ölçüde *Hayyy b.* Yakzân'dan ilham alınarak yazılmıştır. Eserin Batı'ya etkisi, İspanyol yazarı Gracian Baltasar' ın *el-Criticon* (Saragossa, 1651) adlı kitabı ile başlatılmaktadır. Özellikle bu eserin kahramanı Andrenio'nun hayat hikayesindeki ilk dönemlerin Hayy'inkine çok benzemesi sebebiyle muhtemel etkiler üzerinde uzun süre tartışılmıştır.

Daniel de Foe'nun *Robinson Crusoe'su* ile "tarzan" tipIemelerinin *Hayy b.* Yakzân'dan ilham aldığı ileri sürülmüştür. Eserin, Quakerlar adı verilen dini bir cemiyetin üyelerinin de dikkatini çektiği ve cemiyet mensuplarından George Keith'in eseri 1674'te İngilizce'ye çevirdiği bilinmektedir (Sıddıki, II, 159- 160) .

Ünlü filozof Leibnitz de, *Opera Divinia'da Hayyy b.* Yakzân'daki teolojik tefekkür seviyesinin yüksekliğinden hayranlıkla bahsetmektedir.

Çeşitli zamanlarda birçok dile aktarılmış olan eserin başlıca mütercimleri arasında Norbonne'lu Moses lbn Jashua, 1349'da İbranice'ye;

Pico della Mirandola, XV. yüzyılda Latince'ye;

Edward Pococke, *Philosophus Autodidactus* adıyla ve Arapça neşriyle birlikte 167l'de Latince'ye;

G. Keith, 1674'te İngilizce'ye;

George Ashwell, 1686' da İngilizce'ye;

Simon Ockley, 1708'de ingilizce'ye;

Leon Gauthier, I900'de Fransızca'ya çevirmiştir.

Babanzade Reşid, I923'te *Mihrab* dergisinde Türkçe'ye çevirmiş ve bu tercüme, *Ruhun Uyanışı* ya da *Hayy* İbn *Yakzan* 'ın *Olağanüstü Serüveni* adıyla N. Ahmet Özalp tarafından sadeleştirilerek tekrar yayımlanmıştır (İstanbul, 1985).

Z. A. Sıddıki, 1955'te Urduca'ya;

Bediüzzaman Fürûzanfer, 1955 'te Farsça'ya;

L. E. Goodman, I991 'de İngilizce'ye çevirmiştir.

Hayy b. Yakzân'ın XX. Yüzyılda yapılan yayınları;

Leon Gauthier (Cezayir I900), Cemil Saliba-Kamil Ayad (Dımaşk 1935). Ahmed Emin (Kahire 1952) ve Albert Nasri Nadir (Beyrut 1986) tarafından gerçekleştirilmiştir (Kutluer ve Kâtipoğlu, 1997: 551-554).

SONUÇ

Sonuç olarak, Endülüs felsefe geleneğinin İbn Bâcce'den sonra en önemli temsilcisi olan İbn Tufeyl, saraydaki meşguliyetleri sebebiyle fazla eser verme fırsatı bulamamışsa da günümüze ulaşan *Ḥayy b. Yaḳẓân* adlı eseri filozofun sistemini oluşturan ana fikirleri vermektedir. *Esrârü'l-ḥikmeti'l-meşrikıyye* adıyla da tanınan eser günümüzde "adasal" olarak nitelendirilen bir felsefî hikâye olup sosyokültürel şartlandırmalardan uzak bir insanın tek başına bir adada tecrübe ettiği felsefî gelişimi anlatır. Eser Batı üzerinde oldukça etkili olmuş, Latince, Fransızca, İngilizce, İbrânîce, Farsça, Urduca gibi dillere çevrilmiş ve birçok akademik çalışmaya konu olmuştur.

KAYNAKÇA

Kutluer, İlhan (1999). İbn Tufeyl. İslam Ansiklopedisi. Cilt, 20, s. 418-425, İstanbul

Samar Attar. *İbn Tufeyl'in Modern Batı Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*. çev. Ayşenur Alper. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.

Kutluer, İ. ve Kâtipohlu, H. *Hayy b. Yakzân*. İslam Ansiklopesidi, Cilt 16, s 551-554, İstanbul.

Söylemez, İlknur (2021). *Hayy b. Yakzan ve Robinson Crusoe Adlı Eserlerin Tarihsel Fenomenolojik Açıdan İncelenmesi*. İlahiyat Tetkikleri Dergisi, Aralık / December 2021/2, 56: 207-231

http://mufiddergisi.blogspot.com/2019/09/enduluslu-bir-filozof-ibn-tufeyl-tugba.html